

بررسی و مقایسه جایگاه وزارت در خلافت عباسی و عصر ایلخانان با تکیه بر خاندان های برمکی و جوینی

ناهید محمدیون شبستری

گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر - ایران

معصومه قره داغی (نویسنده مسئول)

گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر - ایران

ذکرالله محمدی

گروه تاریخ، دانشگاه الزهراء - ایران

Ze.mohammadi@alzahra.ac.ir

منیره صدری

گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر - ایران

تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۲۵ تاریخ پذیرش: ۹۶/۹/۱۵

چکیده

در هر دو دوره ی حمله ی اعراب مسلمان و مغولان به ایران، دیوان سالاران با فاتحین به همکاری پرداختند. از جمله ی این خاندان ها، خاندان برمکی و جوینی بودند که توانستند در خلافت عباسی و ایلخانان به مقام وزارت دست یابند. دیوان سالاری در این دو خاندان تداوم داشت و آنها در حکومت های قبل به دیوان سالاری پرداختند. این دو خاندان توانستند با نفوذ در دستگاه خلافت عباسی و ایلخانان آنها را به سوی فرهنگ ایرانی سوق دهند و در جهت احیاء و بازسازی فرهنگ ایرانی گام برداشتند. خاندان برمکی و جوینی در طول وزارت خود، خدمات و فعالیت های عمرانی زیادی از جمله ساخت مساجد و مدارس و قصرها را انجام دهند. آنان همچنین جایگاه بالایی در علم و ادب به دست آوردند و علاوه بر اینکه خود کتابهایی را تألیف نمودند، دانشمندان و نویسندگان نیز به نام آنها کتب مهمی نوشتند. آنها همچنین به حمایت شاعران و دانشمندان می پرداختند. با وجود آنکه خاندان برمکی و جوینی خدمات زیادی انجام دادند اما قدرت و نفوذی که خاندان برمکی و جوینی به دست آورده بودند، باعث ایجاد رقبایی شد که سرانجام زمینه ی سقوط و نابودی آنها را فراهم ساخت. خاندان برمکی و جوینی نمونه ای از قشر اجتماعی خاص دیوانی ایران هستند که در عرصه ی

روزگاروتاریخ نامی ماندگار از خود بر جای نهاده اند. واژه های کلیدی : وزارت ، خلافت عباسی و خاندان برمکی، عصر ایلخانی و خاندان جوینی.

مقدمه :

همه ی حکومت های بزرگ، چه در قبل از اسلام چه بعد از اسلام، به نقش وزیر و اهمیت آن در حکومت آگاه بودند. دیوان سالاران ایرانی که قبل از اسلام مهارت خود را در این منصب داده بودند، بعد از اسلام نیز توانستند تجربه ها و آگاهی های خود را به حکومتها نشان دهند. بنابراین یکی از ارکان حکومت ها، منصب وزارت بود چنانچه رازی در اهمیت وزارت می نویسد : « و چون در مملکت وزیر کامل محترم نبود، مملکت را شکوه و زیب نبود. مثال مملکت بر مثال خیمه ای است، ستون آن خیمه وزیر صاحب رأی است

پیشینه و خاستگاه خاندان برمکی و جوینی

خاندان های برمکی و جوینی هر دو از خاندان های قدیمی ایران بودند. خاستگاه برمکیان شهر نوبهار بلخ بود که از شهرهای مهم خراسان بود. نام برمک با « برمک » سنسکریت نزدیکی دارد که معنی آن رئیس و دارای مقام بالایی بود و اصل کلمه را در سنسکریت « برمکه » می نامند. خاندان جوینی نیز مانند برمکیان منسوب به یکی از قدیمی ترین و مشهورترین خانواده های اصیل ایرانی هستند، به گونه ای که آباء و اجداد آنها دارای مناصب بالایی بوده اند. خاستگاه خاندان جوینی منطقه ای به نام « جوین » است که در ناحیه ای میان خراسان و قهستان است .

معرفی خاندان برمکی و جوینی :

۱. برمک :

در سال ۲۹ هجری قمری که بلخ فتح شد سدانّت معبد نوبهار به عهده ی برمک بود. برمک را با گروگانها به نزد عثمان فرستادند. برمک وارد مدینه شد و به دستور خلیفه نام خود را عبدالله گذاشت جعفر برمکی :

از فرزندان برمک تنها یک کودک باقی ماند که به همراه مادرش به کشمیر رفت و این کودک پدر خالد جد برمکه است که به جعفر برمکی مشهور بود. وی در کشمیر به یادگیری طب و نجوم و ریاضیات و علوم طبیعی پرداخت. جعفر در زمان خلافت هشام به دربار وی وارد شد و در نزد خلیفه به مقام بالایی رسید و هشام را از بیماری سختی نجات داد و خلیفه اقطاع دو شهر «

مارحنا و حبل» را به او داد. و در زمان خلافت سلیمان بن عبدالملک جعفر را از بلخ آوردند و او را به وزارت انتخاب کرد.

خالدبن برمک :

زمانی که سفاح به خلافت رسید، خالدبن برمک را به نیابت وزیر خویش در دیوان خراج و جیش تعیین کرد و بعدها به ریاست دیوان رسید.

خالد بیشتر از یک سال نیز وزیر منصور خلیفه عباسی بود و حکمرانی فارس و بعدها طبرستان را از آن خود داشت و همین طور حکمرانی موصل. ۱ و هرجایی قدم می گذاشت اوضاع را سروسامان داده و آن چنان حکومت می کرد که همه او را مورد ستایش میکردند.

بدین ترتیب خالد به خاطر تجربه اش در امور اداری، مالی و بلند نظر بودنش توانست به دستگاه خلافت عباسی راه پیدا کند. از این زمان خاندان برمکی پیوسته دارای قدرت شدند و در زمان هارون الرشید به بیشترین درجه ی قدرت و اعتبار رسیدند.

۱. یحیی بن خالد برمکی

وی مشهورترین وزیر در سراسر عصر خلافت عباسی است. وی در واقع به عنوان مربی و مدبر امور هارون، کارهای وی را در دست داشت و در نهایت به وزارت هارون رسید. در حقیقت درخشان ترین زمان خلافت عباسیان از وقتی آغاز شد که یحیی امور را در دست گرفت و پسران یحیی جعفر و فضل و حتی موسی و محمد قدرت و نفوذ زیادی یافتند.

۲. فضل بن یحیی :

فضل بن یحیی در سال ۱۴۷ یا ۱۴۸ ه.ق / ۷۶۴-۷۶۵ م. در محیط سیاست و حکومت متولد شد و از جوانی مشاغل و مناصب مهمی به دست آورد. جایگاه فضل در نزد هارون الرشید چنان بود که زمانی که فضل از خراسان به عراق برمی گشت خلیفه خودش به استقبال فضل می رفت و او را بسیار محترم داشت و او را به وزارت و هم به امارت خطاب می کردند. اصلح... الوزیر، اعزا... الامیر... نشانه ی اهمیت و اعتبار اوست.

۳. جعفر بن یحیی برمکی :

اولین شغل رسمی جعفر در ایام هارون الرشید، اداره ی امور در بار خلافت بود و وی را وزیر کوچک نامید. و مأمون زیر نظارت و تربیت جعفر سپرده شد و جعفر پیشکار مأمون شد. بنابراین باز از طرف خلیفه لطف دیگری نسبت به جعفر اظهار شد.

۴. موسی بن یحیی برمکی :

وی از دولتمردان نامدار عصر هارون الرشید بود که در علوم مختلف و ادب مانند نحو و صرف و نجوم ماهر بود.

۵. عمران بن موسی برمکی:

عمران از دولتمردان ایام امین و مأمون عباسی بود و در جنگ میان این دو فرماندهی بخشی از لشکریان امین را برای دفاع از مداین بر عهده داشت ولی در برابر یورش طاهر بن حسین سردار مأمون عقب نشست.

۶. محمد بن خالد برمکی:

وی حاجب بزرگ هارون الرشید بود.

۷. ابراهیم بن یحیی بن خالد:

او را به خاطر زیبایی اش « دینار خاندان برمک » می نامیدند و علاوه بر آن علم و ادب بلند همت و بزرگی داشت.

خاندان جوینی:

خاندان جوینی نیز از خاندان های مشهور وزارت بودند که در دوره ایلخانان در اداره امور کشور تأثیر داشتند و به مناصب بالایی رسیدند.

۱. فضل بن ربیع:

نسب خاندان جوینی به « فضل بن ربیع » حاجب و وزیر خلفای عباسی می رسد وی فضل دارای شهامت و کفایت بود و به همین دلیل امور کشور را به خوبی اداره می کرد.

۲. رکن الاسلام شیخ ابو محمد عبدالله بن یوسف بن محمد الجوینی:

وی از محدثان و مفسران و فقیهان شافعی بزرگ قرن پنجم به شمار می رود که در جوین نزد پدرش « ابی یوسف » درس خواند و به مرو و نیشابور برگشت و کرسی تدریس را به دست گرفت و افراد زیادی از جمله فرزندش امام الحرمین به دورش جمع شدند.

۳. عبدالملک بن ابو محمد عبدالله بن یوسف بن عبدالله جوینی معروف به امام الحرمین:

وی متولد سال ۴۱۹ ه. ق / ۱۰۲۸ م. بزرگترین دانشمند اشعری مذهب خراسان به شمار می آید. وی بیشتر در مکه و مدینه بود به همین دلیل به « امام الحرمین » ملقب شد. و سپس به نیشابور بازگشت و نظام الملک نظامیه نیشابور را به نام او ساخت و او سی سال در آن مدرسه به تدریس مشغول شد و امام محمد غزالی از شاگردان و تربیت یافتگان مکتب او بود.

۴. منتخب الدین بدیع اتابک جوینی:

وی خال (دایی) جد عظاملک جوینی بود. و منشی سلطان سنجر و رئیس دیوان رسائل او بود.

۵. بهاءالدین محمد نیای چهارم عظاملک جوینی:

وی از بزرگان مشهور خاندان جوینی در قرن پنجم و ششم هجری است.

۶. شمس الدین جوینی:

وی جد عظاملک در دوران خوارزمشاهیان و از همراهان سلطان محمد خوارزمشاه و مستوفی دیوان او بود. و در اواخر سلطنت محمد خوارزمشاه به مقام صاحب دیوانی رسید و این مقام تا زمان جلال الدین خوارزمشاه به این مقام منصوب گشت.

۷. بهاءالدین محمد جوینی:

وی از ابتدای حمله ی مغول تا آمدن هلاکو به ایران مدت ۳۵ سال به امرای بزرگ مغول خدمت کرد و به مقام صاحب دیوانی رسید.

جتمور یکی از امرای خویش به نام گرگوزرا برای دادن گزارش و اوضاع حکومت خود نزد اکتای قاآن فرستاد و بهاءالدین در این سفر وی را همراهی نموده و مورد توجه اکتای قاآن قرار گرفته و به وی صاحب دیوانی کل ممالک را اعطاء نمود. و وی پس از سالها خدمت قبل از کناره گیری از کار، دو پسرش شمس الدین محمد و علاءالدین عطا ملک را به دستگاه دیوانی وارد نموده و فعالیت جدی آنها از عهد هلاکو آغاز شد.

۸. شمس الدین محمد جوینی:

شمس الدین محمد جوینی در سال ۶۵۷ ه.ق / ۱۲۵۹ م. بعد از فتح بغداد از طرف هلاکوخان به حکومت بغداد منصوب شد و در سال ۶۶۱ ه.ق / ۱۲۶۳ م. به بالاترین منصب دستگاه ایلخانی یعنی وزارت رسید و به بیان رشیدالدین: « دست او در حل و عقد و ترتیب و ضبط امور مملکت قوی و مطلق گردانید. »

خواجه شمس الدین صاحب دیوان را می توان معروف ترین و بزرگترین فرد خاندان جوینی دانست. او برای مدت ۲۲ سال با تمام قدرت وزیر اعظم و شخص اول مملکت بود و زمام حل و عقد امور همه ی ممالک در مغرب جیحون که در تصرف اعقاب تولی بود یعنی ایران و روم و قسمتی از هندوستان و شام به دست او بود و جز پادشاه هیچ دستی بالای دست او نبود.

۹. علاءالدین عظاملک جوینی:

وی در سال ۶۲۳ ه.ق / ۱۲۲۶ م. متولد شد و توانست از مقام و موقعیت پدر خود استفاده کند و حداکثر استفاده را از دانشمندان مشهور آن زمان نمود و قبل از آنکه به بیست سالگی برسد وارد کارهای دیوانی شد. و همراه امیر ارغون شش مرتبه به قراقرم سفر نمود و به عنوان یکی از دبیران مخصوص بود و در یکی از سفرها مورد توجه منکوقآن قرار گرفت و این سفر که یک سال و پنج ماه طول کشید. قآن دوست داشت تا کتابی در مورد مغول و اجدادش به خاطر حفظ و باقی ماندن نامش را داشت و با توجه به کاردانی و لیاقت و استعداد عظاملک او را برای انجام چنین کار مهمی انتخاب نمود و این چنین به نگارش تاریخ جهانگشا پرداخت. و در زمان هلاکوخان در لشکرکشی وی به قلاع اسماعیلیه، و تصرف بغداد حضور داشت. و تمامی این وقایع و اتفاقات را در کتاب خود نوشته است و از آنها به عنوان « ملاعین متجنده و کفاه » یاد می کند.

پس از سقوط بغداد و نواحی هم جوار به وی واگذار شد.

۱۰. خواجه بهاءالدین محمد:

پسر شمس الدین به نام بهاءالدین محمد در زمان اباقاخان در اوایل جوانی به حکومت ولایات عراق عجم رسید.

۱۱. شرف الدین هارون جوینی : وی فرزند دیگر شمس الدین جوینی بود و در مدرسه ی نظامیه به تدریس مشغول شد، و در زمان سلطنت احمد تگودار به ریاست دیوان دیارب کرو موصل رسید .

تداوم دیوان سالاری در خاندان های برمکی و جوینی :

خاندان های برمکی و جوینی از جمله خاندان هایی بودند که دیوان سالاری در خاندان آنها تداوم داشت. این دو خاندان هر دو توان آن را داشتند که با حکومت های متفاوت همکاری کنند و نسل در نسل در حکومت ها به کار دیوان سالاری پرداختند. این دو خاندان به خوبی از این موضوع آگاه بودند که یک حاکم بیگانه نمی تواند در کشوری که دارای فرهنگی غنی و قوی است، حکمرانی کند. به همین دلیل با در دست گرفتن کارهای دیوان سالاری، و وزارت و ولایتداری شهرهای مختلف توانستند نفوذ عناصر بیگانه را کاهش داده و آنان را مجبور به فرو آوردن سر تعظیم در برابر فرهنگ و تمدن ایرانی نمودند.

آداب اثر فراوان داشته و مانند سدی در مقابل حوادث و مصائب عمل می کردند. از جمله این خاندان ها که در طول تاریخ در پاسبانی از فرهنگ و تمدن ایران نامی ارجمند و جاوید از خود بر جای گذاشته اند، خاندان برمکی و جوینی بودند. در زمان عباسیان نه تنها تشکیلات دینی و دولتی

در قالب ایرانی ریخته شد، بلکه حتی شکل لباس و انواع غذا و سبک موسیقی و ... نیز تحت نفوذ ایرانی بود. جشنهای باستانی نوروز و مهرگان را به رسمیت شناختند. لباس ایرانی، لباس رسمی دربار بود و با کمک خاندان برمکیان کلیه کارها از دست خلیفه خارج شد، به طوری که رفت و آمد و مراجعات مردم به دستگاه برمکیان بیشتر از خلیفه بود. بعد از هجوم مغولان خاندان جوینی که در حفظ و بزرگداشت سنن ایرانی و حمایت از علم و ادب و شاعران نقش اساسی ایفا نمودند. این امر در تجدید آبادانیها و مرمت و خرابیهای ایران مؤثر بود.

۲. مقایسه سیاست های عمرانی خاندان برمکی و جوینی

۱. ساخت مساجد و مدارس :

از جمله سیاست های عمرانی خاندان برمکی و جوینی ساخت مسجد بود. فضل بن یحیی در شهر بلخ دروازه ی نوبهار را خراب کرد و در بخش ویران شده مسجدی ساخت. او اولین کسی بود که در ماه رمضان چراغ و قندیل را در مساجد نصب کرد.

عطاملک جوینی زمانی که به حکومت بغداد رسید اقدام به ساختن و مرمت مساجد کرد. از جمله فعالیت های عمرانی دیگر ساخت مدرسه بود. در حالی که خاندان جوینی مدارس را ساختند و از جمله مدرسه ی بخارا بود که هزاران نفر در آن مشغول به تحصیل بودند و با تلاش شمس الدین جوینی اعتبار و آبادانی گذشته را به دست آورد.

همچنین ساخت مدرسه ای در جوین و تدریس نجم الدین کاتبی قزوینی (۶۷۵ ه.ق / ۱۲۷۷. م) که از عالمان ریاضی و نجوم عصر هلاکو بود در این مدرسه حائز اهمیت است. همچنین تأسیس مدرسه ی « عصمتیه » توسط زوجه ی عطاملک در بغداد که آن مدرسه را وقف مذاهب چهارگانه نمود.

۲. عمران شهرها :

خاندان برمکی و جوینی به عمران شهرها توجه داشتند. به دستور یحیی برمکی شهر جدیدی به نام « العواصم » که عبارت از نواحی ممنوعه در مجاورت سرحد یونان بود به وجود آمد که پایتخت آن انطاکیه شد.

عمران بن موسی برمکی در زمان معتصم وقتی به حکومت سند رسید شهر قیقان را تصرف نمود و در آنجا شهر جدیدی با قلعه و بارو ساخت و آن را « بیضا » نامید.

خاندان جوینی چون در دوره ای بودند که شهرهای زیادی بر اثر حمله ی مغول خراب شده بود، به همین دلیل دست به ترمیم آنها زدند. با درایت شمس الدین وزیر، شهر هرات از خرابی و ویرانی در امان ماند و وی در ساختن دار شفای یزد نیز نقش بسزایی داشت. و عظاملک در بغداد نیز خدمات وافری انجام داد. در سال ۶۶۶ ه.ق / ۱۲۶۸ م. کاروانسرای در نجف در نزدیکی آرامگاه امام علی (ع) بنا کرد، تا زائران در آن ساکن شوند و موقوفاتی برای آن تعیین نمود. زمانی که عظاملک در بغداد فرمانروایی می کرد، در کنار بنای بازارها و دکان های جدید، احداث باغ ها و کشتزارها، قصرهایی نیز ساخت و چنان کوشید که بعد از مدتی شهرت یافت که « بغداد زمان عظاملک آبادتر از روزگار خلفاست ».

۳. احیای کشاورزی :

خاندان برمکی و جوینی در طول وزارت خود برای احیای کشاورزی فعالیت هایی انجام دادند. از جمله ی این فعالیت ها ساختن نهرها و سدها بود. یحیی برمکی با صرف هزینه های زیاد در عراق نهر « قاطول » و نهر « ابوالحیل » را حفر کرد. برمکیان همچنین در نزدیکی بصره نهر « سیحان » ، را به وجود آوردند.

و در شهر نجف به دستور عظاملک نهری از فرات منشعب و احداث کردند که شهرهای انبار و کوفه و نجف را مشروب می ساخت و منطقه ای وسیعی را آباد می کرد. با این اقدام زمین های بین انبار و نجف که تا آن زمان غیر قابل کشت بود، آباد و پر درخت شد و صد و پنجاه شهر در سر راه آن ساخته شد.

مقایسه سیاست های فرهنگی خاندان برمکی و جوینی :

مقایسه جایگاه علمی و ادبی خاندان برمکی و جوینی

تأسیس کتابخانه ی بیت الحکمه که آنرا « خزانه الحکمه » می نامیدند در زمان هارون الرشید به دست یحیی برمکی ساخته شد و در کار نقل و ترجمه کتابهای علمی تلاش فراوانی نمود. به دستور برمکیان کتاب کلیله و دمنه به قلم « عبدالله بن هلال اهوازی » دوباره ترجمه شد. برمکیان همچنین به ترجمه آثار هندی پرداختند. از جمله کتابی با عنوان « مذاهب الهند » به عربی که حاصل تحقیقات دانشمندانی بوده است که یحیی برمکی آنها را برای تحقیق در ادیان هند به آنجا فرستاده بود. ترجمه ی کتابهای « سسرده » در طب که از هندی به عربی ترجمه شد.

خاندان جوینی نیز مانند برمکیان جایگاه بسیار بالایی در علم و ادب دارند. امام الحرمین جوینی تالیفات بسیار داشته که معروفترین آنها کتاب « البرهان فی اصول فقه » « الورقات فی اصول الفقه »

کتاب « نهاییه المطلب فی درایه المذهب » کتاب « الاسالیب فی الخلاف الغیابی » و « غیاث الخلق فی اتباع الحق » و « غیاث الامم فی الثبات الظلم » و « الشامل » در اصول دین و کتاب « الارشاد » را نام برد.

از دیگر اعضای خاندان جوینی منتخب الدین بدیع اتابک جوینی بود که از معاصران رشید و طواط و انوری شاعر بود.

از آثار او « عتبه الکتبه » که مجموعه منشات منتخب الدین بدیع که منشی سلطان سنجر سلجوقی و رئیس دیوان رسائل او بوده است.

تاریخ جهانگشای جوینی به قلم خواجه علاءالدین عطاملک جوینی، همچون دری گرانها و نفیس از آثار خاندان جوینی است.

مقایسه رابطه ی خاندان برمکی و جوینی با نویسندگان و دانشمندان :

از جمله نویسندگان که در خدمت خاندان برمکیان بودند می توان به کسانی مانند جابر بن حیان که همیشه با برمکیان بود و به جعفر بن یحیی پیوستگی داشت. محمد بن لیث از دیوانیان ادیب دستگاه یحیی که کتابی در ادب برای او نوشت. سلام بن ابرش از مترجمان دوران برمکیان بود که کتاب « زیج بطلمیوس » و چند کتاب باستانی را برای محمد بن خالد برمکی ترجمه کرد. ابو محمد کتاب « النوادر » را برای جعفر بن یحیی نوشت. آل بخت شیوع از جمله خاندان دانشمندی بودند که در خدمت خاندان برمکی بودند و جبرئیل بن بخت شیوع درباره ی ثروت زیاد خود به مأمون می گفت : « من این نعمت را نه از تو دارم و نه از پدر تو، بلکه همه را از یحیی بن خالد و پسران او به دست آورده ام ».

امیر ناصر اله بن حسین بن محمد بن علی الجعفری الرغدی مشهور به « ابن بی بی منجمه » از مورخان قرن هفتم هجری است و کتاب خود را که در تاریخ ملاحظه ی روم نوشت ، بنام عطاملک « الاوامر العلائیه » نامید .

خواجه نصرالدین طوسی رساله ی معروف « اوصاف الاشراف » را به فارسی در سیره اولیاء و روش سالکین به نام شمس الدین محمد جوینی نوشته است. همچنین کتاب ترجمه بطلمیوس را به فارسی در نجوم بنام پسرش، خواجه بهاءالدین محمد حاکم اصفهان و عراق نوشته است.

شمس الدین محمد بن نصرالله بن رجب، معروف به الصیقل جزری « مقامات زینبیه » را که شامل ۵۰ مقاله است به شیوه مقامات حریری به نام خاندان جوینی تألیف کرده است.

حسین بن علی بن محمد بن علی بن محمد حسین طبری مازندرانی کتاب « اربعون حدیثا فی فضائل امیرالمومنین و اثبات امامته » را به نام بهاء الدین جوینی نوشته و آن را اربعین بهایی می نامند.

۱. مقایسه ی رابطه ی خاندان برمکی و جوینی با شاعران:

یحیی برمکی انجمنی ادبی ایجاد کرد و آن را « دیوان الشعراء » نامید و ابان بن عبدالحمید لاحقی را به ریاست آن انتخاب کرد و کتابهایی را به تشویق برمکیان به شعر درآورده است: از جمله ۱. کلبله و دمنه ۲. سیرت اردشیر ۳. سیرت انوشیروان ۴. کتاب بلوهر و بوزاسف ۵. کتاب علم الهند. خاندان جوینی نیز مانند برمکیان به تشویق شاعران می پرداختند از جمله شاعران می توان سعدی را نام برد. شمس الدین و علاءالدین جوینی هر دو از مریدان سعدی بودند و او را « پدر » خطاب می کردند و سعدی در رسایل خویش می نویسد « حقوق بسیار در میان ما ثابت بود » و در مدح شمس الدین سه قصیده و پنج قصیده دیگر به نام عطاملک سروده است و در مجموعه ای از شعرهای اخلاقی خود تحت عنوان « صاحب نامه » و یا « صاحبیه » نظر به شمس الدین داشته است.

مقایسه سیاست های اقتصادی خاندان برمکی و جوینی :

خالد برمکی در زمینی که ریاست دیوان جند و خراج را بر عهده داشت، برای موازنه ی درآمد و هزینه ی کحشور دفتر بزرگی درست کرد و نظام ثبت و ضبط در دفاتر را به وجود آورد. فضل بن یحیی زمانی که به حکومت خراسان رسید، صد هزار درهم مالیاتهای عقب افتاده را به رعایا بخشید و صورت حسابهای گذشته را آتش زد و با بخشش های شاهانه خود رعایا را بی نیاز می کرد. و از نشانه های قدرت و ثروت خاندان برمکیان این بود که در حالی که خلیفه عباسی وجود داشت به نام خود سکه ضرب می کردند. خاندان جوینی نیز مانند برمکیان ثروتمند بودند و در کار ضرب سکه همکاری کردند و از دوران آباقاخان سکه هایی زیر نظر این خاندان به خط و زبان فارسی با تصویر شیر و خورشید ضرب شده است : عطاملک جوینی دستور به ضرب سکه هایی مسی (فلوس) داد تا کار داد و ستد مردم بغداد با دیگران آسانتر شود.

مقایسه گرایش های مذهبی خاندان برمکی و جوینی

برمک جد برامکه در دوران جاهلیت بت پرست بودند اما در زمان خلافت عثمان برمک وارد مدینه شد و اسلام را پذیرفت و به دستور خلیفه نام خود را عبدا.. گذاشت. فضل بن یحیی در انجام فرائض مذهبی بخصوص نماز خواندن کوتاهی نمی کرد. ماه رمضان روزه می گرفت حتی یکبار

که نمازش قضا شد صدقه زیادی داد. وی همچنین باعث نفوذ اسلام در شمال و مشرق افغانستان شد. زیرا وی حاکم خراسان گشت و اسلام در این نواحی گسترش یافت. خاندان جوینی نیز مانند برمکیان به دین اسلام پایبند بودند. رکن الاسلام شیخ ابومحمد عبدالله جوینی، پدر امام الحرمین، اولین فرد برجسته خاندان جوینی است که از محدثان و مفسران و فقیهان شافعی مذهب قرن پنجم هجری به شمار می رود. شمس الدین جوینی در محافظت و حمایت از دین اسلام تلاش کرد. و از روحانیون طرفداری می کرد و به تقویت دین اسلام پرداخت.

گشت پشت شریعت نبوی بتوی از مساعی تو قوی

هارون الرشید، امام موسی کاظم (ع) را دستگیر کرد و بعد از آن امام را به فضل بن یحیی دادند و فضل امام را در یکی از خانه های خود زندانی نمود و امام (ع) به عبادت می پرداخت و فضل همه گونه اسباب آسایش وی را فراهم ساخت و دستور هارون را برای قتل امام (ع) عملی ننمود و فضل را صد تازیانه زدند و به دستور هارون امام را به سندی بن شاهک سپردند.

مقایسه ویژگی های اخلاقی و رفتاری خاندان برمکی و جوینی

خاندان های برمکی و جوینی هر دو دارای فضایل اخلاقی بوده اند. و در طول دوران وزارت خود نه تنها به فقرا کمک می کردند، بلکه با عدالت و نرمخویی رفتار می کردند. خالدبن برمک زمانی که به امارت فارس رسید مالیاتهای سنگین را از بین برد و خراج سالیانه را قسط بندی کرد و همه مردم از بخشندگی و سخاوت وی حرف می زدند. یحیی و فضل و جعفر هر روز تا نیمه های شب جلوس عام داشتند و به کار مردم و رفع مشکلات خود پیش آنها می آمدند.

خاندان جوینی نیز مانند برمکیان دارای فضایل اخلاقی بودند. در زمان وزارت خواجه شمس الدین محمد ظلم و ستم را از میان برد و با عدالت و بخشش با مردم رفتار کرد به طوری که فضلا و شعرا به مدح وی پرداختند.

تا تو در تخت حکم بنشستی دست بیداد خلق بربستی

کرت الیاس خوانده ام بیشی وکرت خضر خوانده ام هستی

مقایسه سرانجام خاندان برمکی و جوینی :

سقوط برمکیان یکی از حوادث مشهور و قابل توجه تاریخ اسلام می باشد زیرا برمکیان در اوج اقتدار، شهرت و محبوبیت بودند که هارون الرشید خلیفه عباسی بر آنها خشم گرفت و آنها را از بین برد. سقوط این خاندان دلایل گوناگون داشت. گروهی مورخان موضوع مربوط به ازدواج جعفر و عباسه (خواهر هارون الرشید) را علت سقوط برمکیان بیان کرده اند که زرین کوب به این داستان شک دارد و معتقد است برمکیان به خاطر غرورشان از بین رفتند

از دلایل دیگر مورخان برای سقوط برمکیان قدرت آنان در دولت و نفوذ بیش از اندازه در همه ی سرزمینهای اسلامی و توجه همه مردمان به آنان بوده است. و به نظر برخی دیگر از مورخان طرفداری برمکیان از علویان، از دیگر عوامل سقوط آنان بوده است. ثروت زیاد و حسادت و مخالفت دشمنان آنان را از دلایل اصلی سقوط برامکه ذکر نموده اند. خاندان جوینی مانند برمکیان قدرت بسیاری بدست آوردند و مورد حسادت رقبایان قرار گرفتند تاریخ نشان داده است که زمانی که وزراء دارای قدرت زیادی شوند، توسط حکومت از بین می رفتند و خاندان برمکی و جوینی نیز از این قاعده مستثنی نبودند. از دلایل مشترکی که باعث سقوط این دو خاندان شد، قدرت زیاد آنان در حکومت بود که باعث ایجاد رقبایی برای آنها شد. از جمله رقبای خاندان برمکی می توان فضل بن ربیع، علی بن حسین بن ماهان، عبدالله بن معصب و ... را می توان نام برد و از رقبای خاندان جوینی محمد الملک یزدی و شریف نقیب النقبای نام برد.

از نکات قابل توجه این بود که دشمنان خاندان برمکی و جوینی مانند فضل بن ربیع و مجدالملک یزدیاز کسانی بودند که توسط این دو خاندان وارد کارهای دیوانی و حکومتی شده بودند اما قدر شناس بودند. سقوط این دو خاندان آنچه غم انگیز بود که شاعران در ورای آنها اشعار زیادی را سرودند.

نتیجه گیری

دولتمردان با استعداد و خاندان های دیوان سالار ایران زمانی که اقتدار حکومت و مملکت دچار نابسامانی و یا تحت تسلط بیگانه قرار گرفته، با رأی و تدبیر خود، کشور را به سوی آرامش و عمران و آبادی سوق داده اند از جمله خاندان های معروف ایران خاندان برمکیان و خاندان جوینی بودند. این دو خاندان به خاطر اینکه در امور دیوانی دارای مهارت و تجربه بودند، نه تنها در زمان عباسیان و حکومت ایلخانان به این کار پرداختند بلکه چون دیوان سالاران در این دو خاندان تداوم داشت، در حکومت های قبل (امویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان) به کار دیوان سالاری پرداخته بودند. و علاوه بر شکوفایی در وزارت فعالیت های عمرانی زیادی انجام دادند و با تکیه بر ثروت

خانوادگی شان در سیاست اقتصادی کشور نقش مهمی ایفا کردند. اما پیشرفت این دو خاندان در وزارت و امور کشور داری باعث ایجاد رقاباتی شد که بعد از مدتی زمینه نابودی این دو خاندان را فراهم کردند. امروزه اسامی ارجمند خاندان برامکه و جوینی در اثر نوع پروری و میهن دوستی با خطوطی برجسته و طلایی بر صفحات پر افتخار ایران نور افشان می نماید و همین نام نیک و نفیس آنها برای تحریم و تکریم خاندان برامکه و جوینی کافی است

مراجع و منابع:

۱. محمود بن محمد (۱۳۶۲)، مسامرت الاخبار و مسایرت الاخیار، مصحح: عثمان توران، تهران اساطیر
۲. آیتی، عبدالمحمد (۱۳۸۳)، تحریر تاریخ و صاف، تهران پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۳. ابن ندیم، محمد بن اسحاق (۱۳۶۶)، الفهرست، ترجمه، محمدرضا تجدد، به انضمام و کوشش : مهین جهان بگلو (تجدد)، تهران، امیر کبیر
۴. ابن خلکان، شمس الدین احمد (۱۳۶۷هـ/ ۱۹۴۸ م)، والحيات الاعیان و ابناء الزمان تحقیق و حواشی : محمد محی الدین عبدالحمید، ج ۳ و ۲ و ۱، مکتبه النهضة المصریه
۵. ابن الفوطی، کمال الدین ابوالفضل عبدالرزاق بن تاج الدین احمد البغدادی (۱۳۸۱) حوادث الجامعه والتجارب النافعه فی المائه السابقه، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
۶. ابن خلدون، ابو یزید عبدالرحمان (۱۳۳۶)، العبر، تاریخ این خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی، ج ۱، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
۷. ابن فقیه، ابوبکر بن محمد اسحاق همدانی (۱۳۴۹)، البلدان (بخش مربوط به ایران)، ح مسعود، تهران، بنیاد فرهنگ ایران
۸. باسورث، کلیفورد ادموند (۱۳۸۵)، تاریخ غزنویان، ج ۱، ترجمه حسن انوشه، تهران امیر کبیر، چاپ پنجم
۹. بووا، لوسین، (۱۳۳۶)، برمکیان بنا بر روایت مورخین عرب و ایرانی، ترجمه عبدالحسین میکده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی
۱۰. بار، تولد، وود (۱۳۸۵)، خلیفه و سلطان و مختصری در مورد برمکیان، ترجمه سیروس ایزدی، تهران امیرکبیر

۱۱. بیانی، شیرین، (۱۳۷۱)، دین و دولت در ایران عهد مغول، جلد ۲، تهران، مرکز نشر دانشگاهی
۱۲. جوینی، علاء الدین عظاملک (۱۳۸۵)، تاریخ جهانگشای جوینی، مصحح محمد بن عبدالوهاب قزوینی، جلد ۳، تهران، فردوس
۱۳. بهشپاری، ابو عبدالله محمد بن عبدوس (۱۳۴۸)، الوزراء الکتاب، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، به کوشش مصطفی السفا، ابراهیم الایبیری، عبدالحفیظ ثلی، مقدمه، زین العابدین رهنما، تهران، تابان
۱۴. خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین الحسنی (۱۳۸۰)، حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، ج ۳، ۲، تهران، خیام
۱۵. حبیبی، یوهاند، عبدالحی (۱۳۸۰)، تاریخ افغانستان بعد از اسلام، تهران، افسون
۱۶. رازی، نجم الدین (۱۳۵۲)، مرصاد العباد، به اهتمام محمد امین ریاحی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب
۱۷. دورانت، ویل، (۱۳۷۸)، تاریخ تمدن (عصر ایمان)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۴، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
۱۸. راوندی، مرتضی، (۱۳۸۲)، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، تهران، امیرکبیر
۱۹. زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۸)، دو قرن سکوت (سرگذشت حوادث و اوضاع تاریخی ایران در دو قرن اول اسلام از حمله عرب تا ظهور دولت طاهریان)، چاپ ششم، تهران، سخن
۲۰. زیدان، جرجی، (۱۳۸۴)، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهر کلام، تهران، امیرکبیر
۲۱. سجادی، صادق، (۱۳۸۵)، تاریخ برمکیان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمد افشار
۲۲. شیخ مفید، محمد بن محمد، (۱۳۷۶)، الارشاد، ترجمه: حاج شیخ محمد باقر ساعدی خراسانی، به تصحیح محمدباقر بهبودی، ج ۲، انتشارات اسلاویه
۲۳. صفا، ذبیح...، (۱۳۷۵)، دور نمایی از فرهنگ ایران و اثرات آن، تهران، هیرمند
۲۴. عقیلی، سیف الدین حاجی بن نظام (۱۳۳۷)، آثار الوزراء، به تصحیح میرجلال الدین حسینی ارموی (محدث)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
۲۵. قزوینی، ذکریا بن محمد، (۱۳۷۳)، آثار البلاد و اخبار العباد، ترجمه میرزا جهانگیر قاجار، تهران، امیرکبیر

۲۶. کانپوری، عبدالرزاق، (۱۳۴۸)، برمکیان یحی، فضل، جعفر یا دورنمایی از عصر طلایی اسلام و دستگاه خلافت عباسی، ترجمه و نگارش، مصطفی طباطبایی و رام.ه. بود راجا، تهران، کتابخانه سنایی
۲۷. گرگانی، عبدالعظیم خان، (۱۳۶۲)، تاریخ برامکه، تهران، دنیای کتاب
۲۸. مدرس رضو، محمد تقی، (۱۳۳۴)، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، انتشارات تهران
۲۹. محمدیون شبستری، ناهید، (۱۳۸۶)، طلایه داران عصر مغول خاندان جوینی، تهران، تالار کتاب
۳۰. نخجوانی، هند و شاه بن سنجر بن عبدا...، (۱۳۵۷)، تجارب السلف در تاریخ خلفا و وزرای ایشان، به اهتمام دکتر توفیق سبحانی، تهران، کتابخانه طهوری
۳۱. واعظ بلخی، عبدالله، (۱۳۵۰)، فضایل بلخ، ترجمه عبدا... محمدبن حسین حسینی بلخی، به کوشش یوهاند عبدالحی حبیبی، تهران انتشارات بنیاد فرهنگ
۳۲. همدانی، رشیدالدین فضل ا... (۱۳۷۳)، جامع التواریخ، به تصحیح و تحثیه محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران البرز.

Study and comparison of ministry position under Abbasid and Ilkhanid caliphates with leaning of Barmakids and Joveini dynasty

Nahid Mohammadioun Shabestari

Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran

Masoumeh GhareDaghi

Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran

Zekrollah mohammadi

Department of History, Emam Khomeyni University, Ghazvin, Iran

Manizheh sadri

Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran

Abstract

During both periods when Iran was attacked by Muslim Arabs and the Mongols, bureaucrats came to cooperate with the conquerors. Included in these were the Barmakids and the Joveini dynasties who could reach ministry under Abbasid and Ilkhanid caliphates. Bureaucracy used to be the trend in these two dynasties and they were bureaucrats in previous in previous governments. These two dynasties could influence the Abbasid and Ilkhanid caliphates and steer them towards Iranian culture and they could take steps to revive and restructure Iranian culture. During their ministries, the Barmakids and the Joveini dynasties conducted many development services including building mosques, schools and mansions. Also, they could reach a highly significant position in science and literature. Not only did they write books by themselves but also many writers and scientists wrote their books under their names. Similarly, they patronized many poets and scientists. Although the Barmakids and Joveini dynasties provided many services, their power and influence produced rivals who set the

stage for their fall. Barmakids and Joveini dynasties represent a special bureaucrat group in Iranian society who left their name permanently in history and time.

Keywords: ministry, Abbasid caliphate and Barmakids dynasty, Ilkhanid age and Joveini dynasty